

Ons standpunt

Evenals bij het vorige examenonderwerp willen we als werkgroep van de VCH ons standpunt verwoorden over het nieuwe examenonderwerp.

De verantwoording van het onderwerp "Europa en de buitenwereld" benadrukt de verhouding tussen verschillende culturen en de beeldvorming die daarbij behoort. De verschillende deelvragen van de stofomschrijving hebben dan ook te maken met de ontwikkeling van de contacten tussen Europa en de buiten-Europese wereld en met de beeldvorming van de Europeanen over die buitenwereld. Het onderwerp maakte direct al veel los, zie de Kleio-nummers van dit voorjaar. Wij willen een paar *kanttekeningen* maken:

In de westerse multiculturele samenleving van het eind van de twintigste eeuw zijn contact en beeldvorming zonder twijfel actuele thema's. Men kan er dan ook wel begrip voor hebben, dat een keurmerk van actuele en maatschappelijk relevantie is gestempeld op het eerste centraal examen geschiedenis over de Middeleeuwen. Toch zou "de middeleeuwen" de inhoud toch beslist anders gewaardeerd hebben. "Europa en de buitenwereld" zou feitelijk meer moeten gaan over de verhouding tussen de *christianitas* en haar ongelovige buitenwereld. En met *het woord Europeaan* zou toch géén van de in de stofomschrijving genoemde personen raad geweten hebben.

Iedereen in "Europa" van 1150-1350 maakte immers deel uit van het ene lichaam van Christus. Daarbuiten woonden de ongelovigen of de afvalligen. Op de kaart van afbeelding 2 blijkt heel mooi hoe de resterende werelddelen Azië en Afrika werden toegewezen aan de nakomelingen Sem en Cham. Vanwege de eenheid van het menselijk geslacht konden er volgens Augustinus geen antipoden bestaan. Zelfs als er alleen zuidelijk continent bestond, hadden de nakomelingen van Noach daar nooit kunnen komen, vanwege de veronderstelde gordels met verzengende hitte. En dus waren daar geen mensen. Bovendien zou dan Christus' zendingsbevel voor *al de volken* onzinnig geweest zijn.

Er is nogal geschreven over het *wereldbeeld rond het jaar 1150*. Overheerste de

voorstelling van de aarde als platte schijf, of werd toen al geweten wat we veel later lezen, geformuleerd als: *see is ront also eyn appel?* En wordt de middeleeuwer in de stofomschrijving dus misleidend als een soort domoor voorgesteld?

Naar onze mening is het niet relevant te ruziën over het precieze moment waarop de middeleeuwers zich de aarde als een bol voorstelden. Zolang Jeruzalem als het middelpunt der wereld werd gedacht - en dat was in het begin van de periode het geval -, functioneerde het nieuwe wereldbeeld niet, maar overheerste het oude, dat op traditie boven waarneming gebaseerd was.

Op een ander punt van kritiek willen we nog wat dieper ingaan. Klopt het dat de overheersende *rol van de kerk* met haar invloed op het denken van de mensen geleid heeft tot passiviteit? En kun je zeggen dat de nieuwe en correcte beeldvorming als gevolg daarvan is vertraagd? En is tenslotte de gesuggereerde tegenstelling met de Islam dan wel terecht; vernieuwing daar en traditie met autoriteitsdenken hier?

Met de voorstelling van de kerk als remmende factor in deze periode hebben we eigenlijk niet zoveel moeite. Er dreigt wel een gevaar. Leerlingen kunnen gemakkelijk denken, dat de tegenstelling met de in deze periode veel opener Islam van alle tijden is. Ons begrip voor de didactische overwegingen die tot deze keuze in de stofomschrijving zullen hebben geleid neemt onze zorg op dit punt niet weg.

We zijn bevoorrecht boven collega's, die aan zulke vragen geen aandacht besteden, omdat ze eerst zouden moeten uitleggen dat Sem, Cham en Jafeth geen hedendaagse grootheden zijn. Daarom kunnen wij op onze scholen meer recht doen aan het christelijk karakter van de middeleeuwen. Hier volgen nog een paar *aandachtspunten*. Ze zijn ontleend aan *Erde und Kosmos im Mittelalter* van Rudolf Simek (Beck, München, 1992). Aan de randen van Europa, in de buitenwereld, misschien wel ergens noordelijk van de Zwarte Zee, bevinden zich de volken van Gog en Magog. In dit gebied zouden ook fabeldieren en menselijke gedrochten wonen. Volgens de legende had Alexander de Grote Gog en Magog gevangen gezet achter de veilige muren

van de Kaukasus. Ooit zouden zij in de eindtijd toch weer worden losgemaakt. John Mandeville (§ 29) identificeert ze met de 10 stammen van Israël die in de toenmalige eschatologie vaker een rol spelen.

Eindtijd-gedachten merken we ook op bij de kijk op de Mongolen, waarvan de naam volgens sommigen afgeleid was van Mogogoli, d.w.z. de zonen van Gog en Magog. Sprak men niet: "van de woede van tataren, verlos ons Heer"? Aan de andere kant werden deze Mongolen ook beschouwd als mogelijke bondgenoten in de strijd tegen de Islam.

Dieper dan in de stofomschrijving gebeurt moeten we ingaan op de aanwezigheid van Nestoriaanse christenen in de wereld van de Mongolen.

De zoektocht naar het aardse paradijs, dat zich ook daar ergens in het oosten moest bevinden, is een thema dat in sommige bronnen een rol speelt.

De verhalen over cyclopen, over de "mensen zonder hoofd", met ogen in hun schouders en twee openingen in hun borst als neus en mond, en over al die andere wonderlijke wezens leidden in de middeleeuwen tot een debat over de menselijke identiteit: wie worden onder de mensen gerekend? Interessant is de vergelijking die Simek met onze tijd trekt. In onze samenleving spelen immers vergelijkbare vragen. Is het ongeboren kind een mens? En wat te denken als lichaamsdelen en/of organen ontbreken? Wij moeten onze leerlingen toch duidelijk kunnen maken dat onze tijd niet voor het eerst met deze wezenlijke vragen worstelt. Maar wel in een heel andere context dan toen. Want bij de wondervolken speelt natuurlijk die al genoemde moeilijke kwestie, die als volgt werd verwoord: *Ain vråg ist, von wannen die wundermenschen kömen, dierze latien monstuosi haizent, ob sie von Adam sein komen* (Simek blz. 114).

Iedere geschiedenisleraar kent het probleem om in de beschikbare 20 uur de hele stofomschrijving recht te doen. Zo'n moeilijk te controleren uitspraak durven we wel te doen. Gemakkelijk beperken we ons dan tot wat Zoetermeer voorschotelt. De redactie hoopt dat het materiaal in dit onderwijs transparant ertoe bijdraagt dat we ook andere accenten leggen.

Opvattingen over antipoden in de middeleeuwen

Lesbrief VWO

Inleiding

In de vierde of vijfde eeuw na Christus zette Macrobius zijn opvattingen over de aarde uiteen. In zijn beroemde boek *Het commentaar op de droom van Scipio* schrijft hij dat de aarde moet worden geordend in vijf klimaatgordels. Drie van deze gordels zijn onbewoonbaar voor het menselijk geslacht. Dit betreft de poolgordel in het noorden, de poolgordel in het zuiden en de evenaar, de hittegordel. De drie bekende continenten, Europa, Azië en Afrika bevinden zich tussen de noordelijke ijsgordel en de hittegordel, een zee van vuur. Volgens Macrobius bevond zich ten zuiden van deze hittegordel nog een vierde continent. Hier woonden de zogenaamde antipoden, tegenvoeters. Ze bevonden zich precies tegenover ons, aan de andere van de aarde. Vandaar de naam antipoden. Uit deze voorstelling blijkt dat Macrobius de aarde bolvormig voorstelde. In zijn tijd was dat inderdaad een geaccepteerde visie. Aristoteles (4de eeuw v. Chr.) had het reeds gezegd, evenals de gezaghebbende Ptolemeus (2de eeuw n. Chr.). Voor de bewoners van het noordelijk halfrond is het volgens Macrobius onmogelijk ooit de evenaar te passeren. De evenaar is namelijk een gordel van vuur. Het bestaan van de tegenvoeters blijft dus altijd een geheimzinnige, onbekende werkelijkheid voor ons. In dit artikel gaat het over de opvattingen met betrekking tot de antipoden in de Middeleeuwen. De volgende vraag staat daarbij centraal:

Welke rol speelde de voorstelling van de antipoden in de gedachten van de geleerden uit het begin van de Middeleeuwen?

Dit artikel is een inleiding op een onderzoekje dat hierna door jullie moet worden uitgevoerd. Het onderzoekje gaat over de vraag hoe twee dichters uit de dertiende eeuw zich de antipoden voorstelden. Het is belangrijk om eerst naar het begin van de Middeleeuwen (in ons geval vooral de 7e en 8e eeuw) terug te gaan. De christelijke geleerden uit die tijd gingen een standpunt vormen met betrekking tot de antipoden dat tot ver in de latere Middeleeuwen gehoord werd en invloed had.

Hoe is de antipoden-theorie in de Middeleeuwen bekend geworden?

Men verzamelde in de Middeleeuwen vooral kennis door het bestuderen van de bijbel, kerkvaders en schrijvers uit de Oudheid. Het zelfstandig onderzoek doen naar de vorm van de aarde was -zeker in de eerste helft van de Middeleeuwen- nog niet ontwikkeld. De christelijke denkers uit die tijd vergeleken zichzelf met dwergen die op de schouders van reuzen stonden. Het was ongepast te denken dat zij op eigen kracht een scherper zicht zouden kunnen ontwikkelen op de werkelijkheid dan de grote denkers uit het verleden. De geografische kennis die men had was dan ook een samenvatting van dat wat men bij de geleerden uit de Oudheid gevonden had. Deze kennis moest in

harmonie worden gebracht met de christelijke overtuiging. Soms leverde dat problemen op omdat gegevens uit de Oudheid in tegenspraak waren met de manier waarop de middeleeuwers de Bijbel verstonen.

De samenvattingen van geografische kennis waren te vinden in encyclopedieën die alle informatie bevatten over alle terreinen van het leven. Veel van deze encyclopedische kennis over de aarde uit het begin van de Middeleeuwen was gebaseerd op het werk van onder andere Macrobius en Ptolemeus. Dankzij Macrobius is de antipoden-theorie dus bekend geworden in de Middeleeuwen.

Waarom wezen christelijke geleerden deze opvatting af?

De meeste christelijke geleerden uit de begintijd van de Middeleeuwen hebben de antipodentheorie afgevoerd. Ze hadden daar verschillende redenen voor. In de eerste plaats strookte de theorie niet met hun verstaan van de bijbel. Zo weerlegt Augustinus de antipodentheorie door erop te wijzen dat alle mensen afstammen van Adam. Antipoden kunnen geen afstammelingen van Adam zijn omdat de hittegordel onpasseerbaar is. Daarom kunnen antipoden geen mensen zijn. Bovendien moet het evangelie verkondigd worden aan alle creaturen. Ook dit zou onmogelijk zijn als de antipoden bestonden.

afb. 3

Dit laatste argument werd fel verdedigd door de leiders van de kerk rond de 8ste eeuw. In die tijd was de christelijke kerk geëngageerd bezig met de verbreiding van het evangelie in West-Europa. Men ervaarde het als een dure christenplicht om de barbaarse volken in de wildernis te kerstenen. De opvatting dat er ook onbereikbare mensen waren aan de andere kant van de wereld, werd beschouwd als een regelrechte aanval op de roeping tot evangelieverkondiging tot aan het einde van de aarde. Als de antipoden onbereikbaar waren en de bijbelse oproep toch onhaalbaar was, waarom zou men zich dan zoveel moeite getroosten om de Germanen te bekeren? De eenheid van het menselijk geslacht, als zijnde in het geheel nakomelingschap van Adam, was de basis onder de overtuiging dat deze hele gemeenschap ook het evangelie moest horen. Paus Zacharias I (741-752) verklaart om deze reden dat ene Virgilius, die de antipodenleer verdedigde, 'deze verderfelijke en zondige leer verkondigt tegen God en zijn ziel'. Een andere reden om de antipodentheorie af te wijzen lag in het irrationele karakter van de opvatting, zoals de middeleeuwers hem voorstelden. Het feit dat de geleerden uit de begintijd van de Middeleeuwen de antipoden-theorie irrationeel vonden, kan alleen worden verklaard vanuit hun opvattingen over de vorm van de aarde. Zo verklaart de Spanjaard Isidorus van Sevilla (7de eeuw) dat de aarde een ronde vorm heeft, vergelijkbaar met een wiel. In zijn encyclopedische werk *Etymologiae* neemt hij veel opvattingen over van o.a. Ptolemeus en Macrobius. Die opvattingen impliceren een bolvormige aarde. Zijn eigen opvattingen over de aarde doen echter vermoeden dat hij gelooft in een - weliswaar ronde - platte aarde. Hij heeft het bijvoorbeeld over de meest noordelijke en de meest zuidelijke klimaatgordels, die elkaar aan de uiteinden raken. Dit impliceert een platte aarde. Blijkbaar had hij voorstellingen van de antieken overgenomen die hijzelf niet snapte. Over de antipoden moet hij derhalve wel concluderen:

'We kunnen niet geloven in het bestaan van een volk dat 'Antipodae' genoemd wordt, omdat men denkt dat ze tegengesteld zijn aan ons en onder de aarde geplaatst zijn, met hun voeten tegen de onzen, want noch de stevigheid, noch het hart van de aarde staan hen toe er te zijn. De voorstelling is niet gebaseerd op historisch bewijsmateriaal maar op overwegingen van poëtische aard.'

Even verder vervolgt hij:

'Is er iemand gek genoeg om te geloven dat er mensen zijn van wie de voeten hoger zijn dan hun hoofd? Of dat dingen die bij ons op aarde liggen, bij hen naar beneden hangen, en dat bomen en fruit de verkeerde kant op groeien, en dat regen en sneeuw en hagel naar boven op de grond vallen?'

Kortom, het orthodoxe standpunt van de Roomse Kerk was duidelijk: antipoden bestaan niet. Dit standpunt werd ingegeven door theologische overwegingen en door het beeld dat sommigen hadden van de aarde als zijnde een platte schijf.

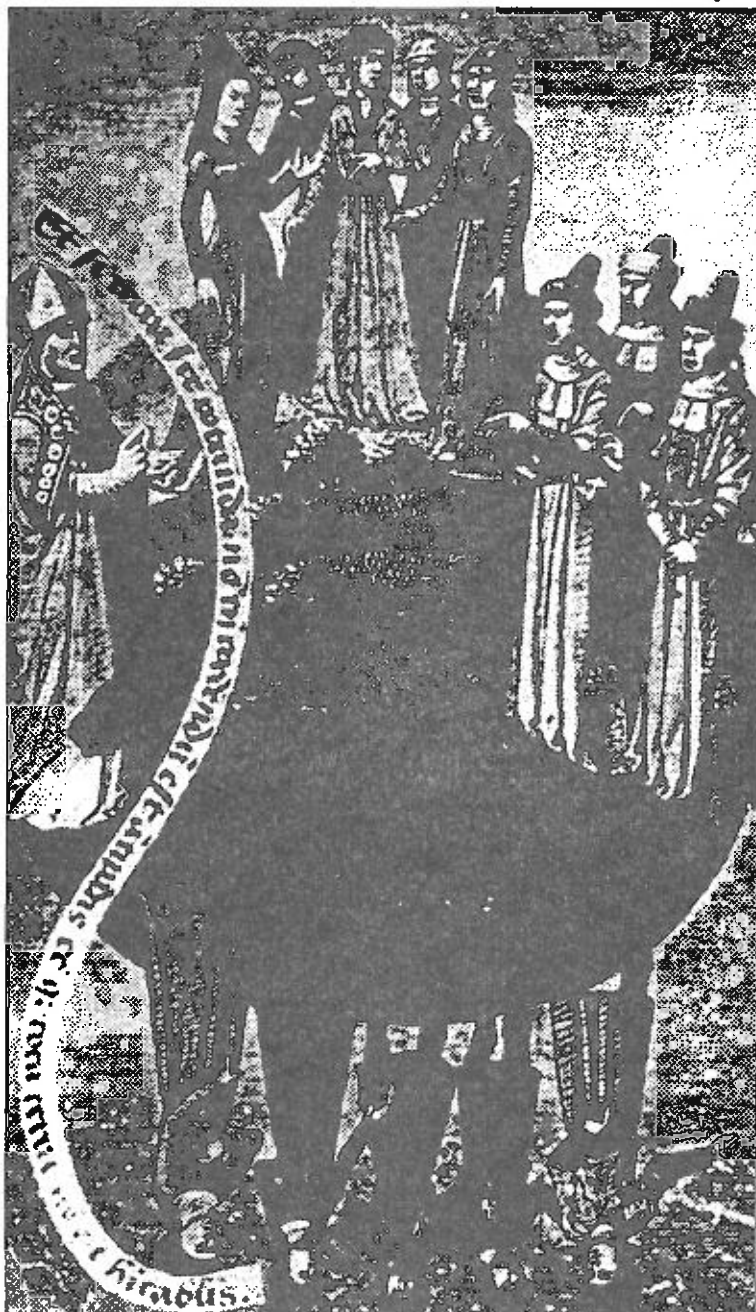
Conclusie

Concluderend kunnen we zeggen dat er in de eerste helft van de Middeleeuwen discussies werden gevoerd onder de geleerden over het bestaan van antipoden. Macrobius leerde dat er een vierde continent was met daarop wonende antipoden. Dit was een consequentie van zijn theorie dat de aarde bolvormig is. De meeste christelijke geleerden wezen deze gedachte af. Hij strookte namelijk niet met hun verstaan van de Schrift en met hun wereldbeeld.

Bij elkaar zijn er dus twee opvattingen met betrekking tot de antipoden besproken in dit artikel:

1. Aan de andere kant van de bolvormige aarde is een vierde continent waar de antipoden leven. Deze opvatting is ontstaan in de Oudheid.
2. Het orthodoxe standpunt binnen de kerk is een afwijzing van deze opvatting op grond van de christelijke overtuiging dat het menselijk geslacht een eenheid is. Bij sommigen komt daarbij dat men de aarde zag als een platte, wielvormige schijf.

afb. 4

Het onderzoek...

In dit onderzoekje willen we kijken naar twee Middelnederlandse teksten uit de 13de eeuw. Beide teksten zijn fragmenten uit encyclopedische werken die ongeveer in dezelfde tijd het licht zagen (tweede helft van de dertiende eeuw). De eerste tekst betreft een fragment uit *Spiegel Historiael* van Jacob van Maerlant. De tweede tekst komt uit *De natuurkunde van het Geheelal* van een anonieme dichter.¹⁾

De hoofdvraag van het onderzoekje is de volgende:

Hoe verhouden de visies van de twee auteurs zich tot het orthodoxe standpunt van de kerk inzake de antipoden-theorie? Is er een verschuiving ten opzichte van dat orthodoxe standpunt waar te nemen? Zo ja, welke verschuiving is dat en hoe is hij te verklaren?

Bijgaand zijn de twee fragmenten afgedrukt. Aan beide fragmenten is een becommentariërende tekst toegevoegd. Deze teksten gaan over de vraag door welke beweegredenen de beide schrijvers zich hebben laten inspireren in het schrijven van hun werk. De hoofdvraag moeten jullie beantwoorden door eerst een aantal deelvragen te beantwoorden:

1. Welk beeld hebben beide schrijvers van de aarde?
2. Op welke wijze hebben de antipoden een betekenis binnen dit beeld?
3. Welke gegevens gebruiken beide auteurs wanneer zij de wereld beschrijven. Wordt er bijvoorbeeld gewerkt met feitelijke aardrijkskundige gegevens, met bijbelse gegevens om met gegevens die ontleend zijn aan het oudere orthodoxe standpunt?
4. Beantwoord met de gegevens uit vraag 1-3 de vraag hoe de opvattingen van beide schrijvers zich verhouden tot het orthodoxe standpunt van de kerk.
5. Beantwoord met behulp van de secundaire teksten de vraag hoe het standpunt van beide schrijvers te verklaren is.

Nog een opmerking voordat je de teksten gaat lezen. De teksten zijn weergegeven in het middelnederlands. Voor ons is dat vaak niet altijd herkenbaar. Daarom zijn in de voetnoten ook enige vertalingen opgenomen. Lees de teksten in ieder geval hardop. Dan begrijp je eerder wat er precies bedoeld wordt. Nog een leestip: vaak (zeker in tekst III) moet je de u als v lezen en de i als j en de w als u.

Bron 1

Jacob van Maerlant, *Spiegel historiael*, overgenomen uit M. de Vries en E. Verwijs (ed), *Jacob van Maerlant's Spiegel Hystoriael* I, 1, 29: 53-66 (1982)²⁾.

Utegenomen (1) sekerlike
Dese drien landen van erderike (2),
So es een vierde lant over de zee,
Dat dese III lande min no mee (3)
An die zuutzide hevet bevaen (4);
Maer die zonne, sonder waen,
Benemet ons met haerre hitten,
Dat wire gecomen mogen no zilten.
Ende dus eist ons onbekint.
Hieraf telt men redene blint (3),
Dat daer liede sijn, sonder waen,
Dat haer voete jegen donse gaen,
Ende men heetse Antypodes;
Maer wet wel dat dit favele (4) es.

1: behalve

2: nl. Azië, Europa en Afrika

3: min of meer

4: bevangen

5: hierover vertelt men domme praatjes

6: fabels

Bron 2

Frits van Oostrom, *Maerlants wereld* (Amsterdam 1996), p. 288, 289.

Telkens wanneer Jacob van Maerlant in zijn werken theologische materie aanroert (...) bespeurt men dat hij zich op gevaarlijk terrein voelt. (...) De kern van de verklaring voor Maerlants angstvalligheid in dezen moet wel schuilen in de voor ons haast ergerlijke reden van zijn geringe rang. Bij al zijn geleerdheid en gevierdheid was hij, formeel bezien, immers toch maar een simpele klerk met lagere wijdingen, niet eens een priester, laat staan een universitair gediplomeerde theoloog, voor wie het in de sterk hiërarchisch denkende kerk geen pas gaf zich met dergelijke diepzinnige geloofszaken bezig te houden, laat staan ze in berijmde Dietsse vorm aan de openbaarheid prijs te geven.

Bron 3

Anoniem, *De natuurkunde van het geheelal*. Overgenomen uit R. Jansen-Sieben, *De natuurkunde van het geheelal. Een 13e-eeuws Middelnederlands leerdicht* (Brussel, 1968), v. 1370-1390, 1399-1413 (1)⁹.

Want die hadde goede uaert (1),
Hi soude al omme gaen aertrike
In vijf jaren sekerlike,
Ende in .xviii. ende twee hondert
Daghen, ic waen v dit wondert,
.x. millen ouer die dachuaerde (2),
Wil hi te voet, wil hi te paerde.
In dien dat gheen wederstoet (3)
Hem en lette (4), cleen noch groet,
Tot sinen derden heluen jare (5)
.C. daghen ende neghen daer nare,
So soude hi comen daer ghegaen,
Dat sine voete souden staen
Recht legghen (6) der gheenre voete,
Als of hi soude doen ghemoete (7)
Ter stede, daer hi ute teerst
Begonde te gaen alre eerst (8),
Ende in also langhen tiden
Soude hi gaen an dander side,
Ende comen ter seluer stede in,
Daer hi wt ghinc, noch meer, noch min.
(...)
Wat lude (9) hier onder ons wonen,
Wi gheweten niet en connen,
Want also wel segghen si, (10)
Dat onder haer voeten sien wi,
Als wijt van hem lieden segghen
Om dat wi voet leghens voet legghen.
Also wel hebben si tfirmament
Bouen hem, alst ons is omtrent.
Ende als hem is middernacht,
So hebben wi meest der zonnen cracht.
Ende dan ist onze middach recht
Ende hem contrari echt (11).
Dit doet dat aertrike is ront, (12)
Als ic u hebbe ghemaket cont,
Want scripture ons dat seghet.

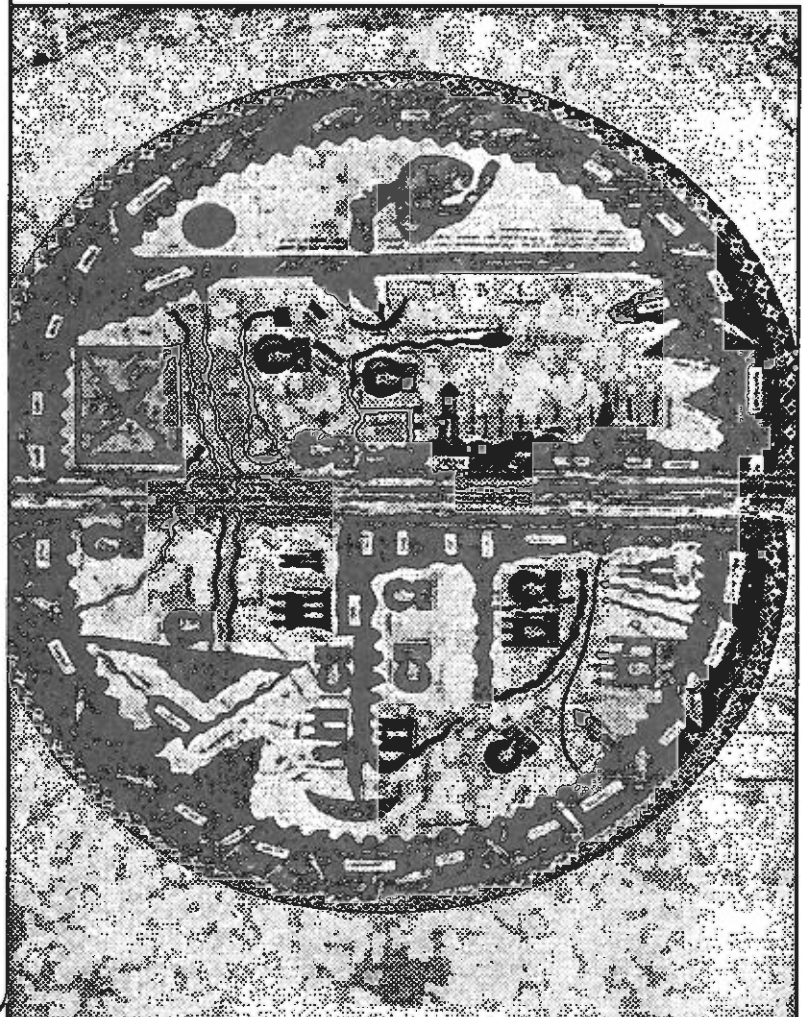
- 1: als hij goede vaart heeft
- 2: 10 mijlen per dag
- 3: tegenspoed
- 4: zou vertragen
- 5: twee en een half jaar
- 6: tegenover
- 7: een ontmoeting zou hebben
- 8: op de plek waar hij het eerst van start ging
- 9: lieden
- 10: net zo goed
- 11: en bij hen juist het tegenovergestelde
- 12: dit komt omdat de aarde rond is

Bron 4

R. Jansen-Sieben, *De natuurkunde van het geheelal* p.26.

Afgezien van de weinige passages, waarin bijgeloof aan de dag treedt, is de stof rationeel behandeld; God komt er niet vaak bij te pas; alles heeft een logische, wetenschappelijke verklaring. En dat is dan toch zeker één van de grote verdiensten van de anonieme schrijver, zelfs indien de theorieën oorspronkelijk niet uit eigen brein kwamen: hij heeft zijn landgenoten een boek geschonken, waarin een voor die tijd bijna zuiver wetenschappelijk standpunt wordt ingenomen, en waarin hij naar beste vermogen een antwoord heeft willen geven dat beredeneerd en niet dogmatisch is.

afb. 5

Antwoorden:

1. Jacob van Maerlant geeft het wereldbeeld van Macrobius weer: er zijn drie werelddelen op het noordelijk halfrond en een vierde op het zuidelijk halfrond. Het vierde is voor ons onbereikbaar vanwege de hitte. Op grond van dit wereldbeeld kunnen we aannemen dat Van Maerlant uitgaat van een bolvormige aarde. De anonieme dichter gaat uit van een bolvormige aarde. Je kunt -als je maar lang genoeg reist- de aarde geheel rondreizen. Bij hem speelt een ondoordringbare hittegordel dus geen rol. Omdat de aarde bolvormig is, is het aan de ene kant dag als het aan de andere kant nacht is, en omgekeerd.
2. Alhoewel Van Maerlant het wereldbeeld van Macrobius overneemt, wijst hij het bestaan van antipoden af, zonder argumentatie. Mensen die beweren dat antipoden bestaan, vertellen domme praatjes. Voor de anonieme dichter is het bestaan van mensen die 'onder ons wonen' en hun voeten tegenover de onze hebben staan, een logisch gevolg van zijn wereldbeeld. Omdat de aarde rond is, is dat gewoon zo. De anonieme dichter is dus consequenter dan Jacob van Maerlant.
3. Jacob van Maerlant geeft geen feitelijke informatie over de wereld. Hij vertelt datgene verder wat reeds lang bekend was. Hij baseert zich op oudere bronnen die uiteindelijk teruggaan op het wereldbeeld uit de Oudheid. Zijn afwijzing van antipoden is niet met redenen omkleed, maar is in overeenstemming met oudere bronnen uit de orthodoxe traditie. Juist omdat hij geen argumenten noemt in de afwijzing van antipoden, mogen we aannemen dat die orthodoxe traditie voor hem normgevend was. Het is niet helemaal duidelijk waar de anonieme dichter zich op baseert. Hij beschrijft een fictieve reis om de wereld en geeft aan hoe lang die reis ongeveer zal duren. Dat de reis fictief is, blijkt uit de regels 'Wat lude hier onder ons wonen / Wi gheweten niet en connen.' Waarschijnlijk heeft de dichter zich gebaseerd op berekeningen van de omtrek van de aarde die in zijn tijd in omloop waren. Ook hij gebruikt dus geen reële reisverslagen. De tekst eindigt met de zinsnede 'want scripture ons dat seghet.' Uiteindelijk is de laatste vorm van gezag m.b.t. de bolvormige aarde de Schrift.
4. Het beeld van Van Maerlant correspondeert geheel met het orthodoxe standpunt van de Kerk. Dat van de anonieme dichter niet. Hij neemt aan dat er antipoden zijn. Hij neemt echter ook aan dat je de wereld rond kunt reizen. Daarmee vervallen dus ook de argumenten van de Kerk om de antipoden af te wijzen.
5. Jacob van Maerlant begeeft zich met het schrijven over antipoden op theologisch terrein. Het bestaan van antipoden had voor de kerk immers theologische conse-

quenties. Van Oostrom wijst erop dat Van Maerlant zich m.b.t. theologische kwesties angstvallig van een eigen mening onthoudt. De verklaring daarvan ligt in het feit dat hij geen kerkelijke rang heeft. Als leek mag hij niet meedenken en -discusseren over theologische standpunten. Hij houdt zich m.b.t. de antipoden dus braaf aan het orthodoxe standpunt.

De anonieme dichter is juist een zakelijk denker, die zoveel als mogelijk rationele en wetenschappelijke verklaringen wil geven. Hij is nu niet geïnteresseerd in kerkelijke standpunten inzake de wereld. Hij probeert met de zakelijke gegevens die hem ter beschikking staan een beeld te vormen van de wereld.

Tweede opdracht

Bij de tekst vind je een wereldkaart uit *Mappamundi*. Geef aan wiens wereldbeeld je herkent op de kaart. Geef ook aan hoe je aan je antwoord komt.

Antwoord

Wereldbeeld van Macrobius. De drie bekende werelddelen liggen op het noordelijk halfrond. Het onbekende vierde werelddeel ligt op het zuidelijk halfrond en is van de bekende wereld gescheiden door een oceaan.

Gebruikte literatuur

- I.P. Bejczy, 'Brandaan en de antipoden', *Millenium2* (1988) p. 1-8.
D. Edel, 'Antipoden, ankers en een wereld-onder-water' in A.M.J. van Buuren, H. van Dijk e.a., *Tussentijds* (Utrecht 1985) p. 101-114.
C.H.I. Kimble, *Geography in the Middle Ages* (Londen 1938)
O.S.H. Lie, 'Antipodenleer in de Middeleeuwen: botsing tussen geloof en wetenschap' in R.E.V. Stuip en C. Vellekoop, *Culturen in contact Botsing en integratie in de Middeleeuwen* (Utrecht 1988) p. 167-183.
W.H. Stahl, *Macrobius, Commentary on the Dream of Scipio* (New York, 1952).

Noten:

1. Deze schrijvers ben ik op het spoor gekomen door 'Antipodenleer in de Middeleeuwen: botsing tussen geloof en wetenschap' van O.S.H. Lie, Ph. D. in R.E.V. Stuip en C. Vellekoop (red.), *Culturen in contact Botsing en integratie in de Middeleeuwen*, p. 167-183 (Utrecht 1988).
2. Dit fragment wordt ook geciteerd door O.S.H. Lie.
3. Dit fragment wordt ook geciteerd door O.S.H. Lie.

Pape Jansland

Lesbrief HAVO

Inleiding

De bron die je gaat bestuderen is afkomstig uit het midden van de twaalfde eeuw. Het gaat om een brief uit een ver land, waarschijnlijk ergens in midden-Azië. De brief zou geschreven zijn door de koning 'presbyter Johannes' of ook wel 'Pape Jan'. Pape Jan is heerser over een enorm rijk. Zijn onderdanen zijn voorbeeldige christenen. Langs de grenzen van zijn rijk bestaan tal van duistere machten die het voorzien hebben op zijn rijk. Zou zijn rijk in deze strijd ten onder gaan, dan was de ondergang van het christelijke Europa een kwestie van tijd. De brief is een enorme opsomming van bijzonderheden die Pape Jan over zijn eigen land weet te melden. Ook over de omliggende gebieden wordt veel verteld. Je zult spoedig ontdekken dat het ene feit nog onwaarschijnlijker is dan het andere.

Onduidelijk is of het Europese lezerspubliek dit geschrift als een fantasieverhaal of een echte brief heeft gezien. Er zijn zowel reacties bekend van mensen die het verhaal geloofden als van mensen die het als verzinsels omschreven. Een voorbeeld van de eerste groep is de Vlaming Joos van Ghistele die 1481, met reisgenoten, op zoek ging naar het land van Pape Jan. In Mesopotamië weten ze van iemand een gedetailleerde reisbeschrijving te bemachtigen. Als het zoeken voor niets blijkt, wordt er toch niet aan het waarheidsgehalte van het verhaal getwijfeld. De verklaring voor de mislukte speurtocht zocht men eerder in de eigen zondigheid. Pape Jansland was te zuiver en rein om gevonden te worden door 'vuile' en zondige mensen.

Historici zien Pape Jansland als een fantasie. Historici echter vinden fantasieverhalen ook waardevolle bronnen. Zo'n verhaal is namelijk meestal niet zomaar voor de lol geschreven. Vaak zal in een fantasieverhaal een boodschap verpakt zitten. Wij gaan proberen om enkele van die boodschappen aan de brief van pape Jan te ontfutselen.

Vanaf 1150 krijgt de brief een enorme populariteit in Europa. De drukken -in verschillende talen- volgen elkaar snel op. Voor het bestuderen van deze bron zul je enig geduld moeten opbrengen: We hebben hier te maken met middel-Nederlands. De tekst is afkomstig van een uitgave van omstreeks 1506. Het onderstaande zijn fragmenten uit de brief. De volledige brief zou toch al snel acht kantjes A4 beslaan. Zeer uiteenlopende zaken komen aan bod.

Instructie bij het lezen

Het lezen zal niet meevallen. De spelling verschilt met die van ons, de zinnen worden vaak anders opgebouwd, sommige woorden zijn ons niet (direct) bekend en de interpunctie ontbreekt. Wat echter aanzienlijk helpt bij het lezen is dat je het - min of meer - hardop leest. Je snapt de woorden en zinnen dan vaak beter. Bron G is afkomstig uit een modern boek en gaat over Cocagne, een ander fantasieland uit de Middeleeuwen.

Afb. 6: Titelpagina van een uitgave van Pape Jansland rond 1500. Uit de afbeelding blijkt al dat het verhaal eigenaardige zaken beschrijft.

Bron A: Het begin van de tekst

NU wil ic Pape Ian. bider gracies gods Aldermachtichste conlck bouen allen coninghen der werelt gheuen saluyt den keyser van Romen ende den Conlck van Vrankrijcke ons gheminde vriden Wij laten v weten van onsen staet ende van den regement van onse lande Te weten die maniere van onsen volcke ende beesten Ende omdat ghi segghet dat wij aen god niet en ghelouen noch aenbeden gelljc dat ghi doet in uwe landen So laten wij v weten dat wy ghelouen in den vader in den soen ende in den heyllige gheest welc iii. personen ende een onuersceyden en ghewarich god is.

G Van die wonderlijchede en costelicheiden van Pape Jans landen des.

Bron B: *Over het bestuur van zijn rijk*

Ende wij hebben onder ons macht xlii. machtyger Coningen ende alle goede kerst- enen. Ende wij onderhouden met onsen almoesenen alle arme lyeden die in onsen landen sijn het si van binnen of van buten ende al ter eeren ende ter liefden ons liefs heren ihesu Christy.

Bron C: *Over de welvaart in zijn rijk*

In onsen lande is ouervloedycheyt van wijn broot ende vlees ende van al dat den lijue nootdriftich is

Bron D: *In een bepaalde streek staat een fontein*

Item omtrent deser passagyen staet een fonteyn So wye vanden water drie werf drinct die verlonthet ende al hadde hy een slecte XXX Iaren gedraghen soe quaden gheen hy en gheest daer af. Ende als men daer of gedroncken heeft dunct hem ghenut te hebben die beste spise ende dranck van alder werelt Ende dese fonteyne is vol der gracen des heylighen gheest. Ende so wie dat daer inne badet al waer hi oudt dusent Iaren hi verwandelt in dat ouderdom van .xxxli. Iaren.

Bron E: *Over omgangsvormen/waarden en normen in zijn rijk:*

Niemant en darf die sonde van ouerspel doen in onsen lande. want hi soude ter ghebrant worden want god dat huwelijc daerom ghemaect heeft In onsen lande en daerf ooc niemant lieghen want hi soude terstont doot sijn ende verloren

Bron F: *Over zichzelf*

ENde was gheheylicht eer ick gheboren was want god sant eenen engel tot mynen vader die hem seyde maect een Palleys ende het sal sijn vander gracen gods. Ende een camer des paradys voer v toecommende kint Want hy sal sijn dye grooste coninck der werelt Ende hi sal een langhen tijt leuen. Ende so wye int palleys is die en sal hongher ofte dorst hebben noch en sal niet moghen steruen

(Bron: Bejczy, I.P., De verbeelding van de beschaving van middeleeuwen en renaissance. Nijmegen, 1994.)

Bron G: *Over het droomland Cocagne*

Van Cocagne heeft ledereen aan het eind van de Middeleeuwen weleens gehoord. Het is een land, ergens ver weg gestopt op de aardbol, waar ideale leefomstandigheden het dagelijkse patroon vormen. Tenminste, ideaal naar laat-middeleeuwse opvattingen en misschien nog niet eens naar die van ledereen uit die tijd. Werken is er verboden, voedsel en drank bleden zich spontaan aan, in de vorm van wijnrivieren, geroosterde vis en gebraden ganzen. Wie zijn handen uitstrekt of zijn mond openspert, krijgt al dat voedsel vanzelf binnen. Men kan zelfs wonen in vlees, vis, wild, gevogelte en gebak, want Cocagne kent een ware voedsel- en snoep-architectuur. Het weer is stabiel – altijd voorjaar – en verder kan er geprofitteerd worden van een hele reeks vanzelfsprekende randvoorzieningen: gemeenschappelijk bezit, vele feestdagen, geen ruzie of vijandschap, vrije seks met altijd willige partners, een verjongingsbron, fraaie kleren voor ledereen en al slapend geld verdienen.

(Bron: Pleij, H., Dromen van Cocagne. Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven. Amsterdam, 1997.)

Vragen en opdrachten:

- Hoe stelt de schrijver/Pape Jan zijn eigen positie voor?
 - Hoe zou een West-Europese koning deze voorstelling van zaken beoordeeld hebben?
 - Waarom zal de kerk over het algemeen niet ongelukkig zijn geweest met dit bericht uit een ver land?
- Je zou kunnen zeggen dat de schrijver van de brief de lezer een spiegel voor houdt. Noem voorbeelden van zaken die de West-Europese lezer in deze spiegel opvalt?
- In hoeverre verschillen de tekst van Pape Jansland en de beschrijving van Cocagne door H. Pleij? Maak hierbij onderscheid tussen de algemene strekking en concrete punten.
 - Waarom zouden deze verhalen zich in een grote populariteit hebben kunnen verheugen?
- Waarom zien historici de brief van Pape Jan, ondanks het fantastische karakter, als een zeer waardevolle historische bron?

Antwoorden:

1. a. - zeer hoog (bron A)
- heilig (bron F)
- b. Is natuurlijk sterk afhankelijk of de persoon in kwestie dit als echt of als verzinsel ziet. Enerzijds een storende pretentie van Pape Jan (bron A,F). Anderzijds een bondgenoot die zich vriendelijk tot hen richt (bron A)
- c. een voorbeeldige moraal (sociaal, sexueel) (bron B,E)
Mogelijk dat bron D en F in verkeerde aarde vielen.
2. a. West-Europa:
gebrekkige liefdadigheid / honger / sterfte / zonde

- Pape Jansland
aalmoezen zelfs voor vreemden / overvloed / eeuwige jeugd / reinheid
- b. Cocagne: welvaart / overdadigheid en losbandigheid
Pjland: welvaart en vroomheid
Bij de concrete punten vallen vooral de verschillen op. Ook welvaart blijkt in Cocagne een veel overdadiger karakter te hebben dan die van Pjland.
 - c. spannend, avontuurlijk, contrast met eigen wereld, een bondgenoot tegen de Islamitische wereld
3. Wij kunnen veel leren over de denkwereld van de middeleeuwse Europeaan.

afb. 7

Reizigers in de Middeleeuwen

Lesbrief MAVO

Reizen in de Middeleeuwen

Reizen en trekken lijkt iets voor onze eeuw. Het is immers een kleinigheid om een reis te bespreken bij een reisbureau. De bestemmingen kunnen vervolgens alle delen van de wereld betreffen. De reistijd is beperkt door allerlei nieuwe uitvindingen op gebied van vervoer, zoals trein, auto en vliegtuig.

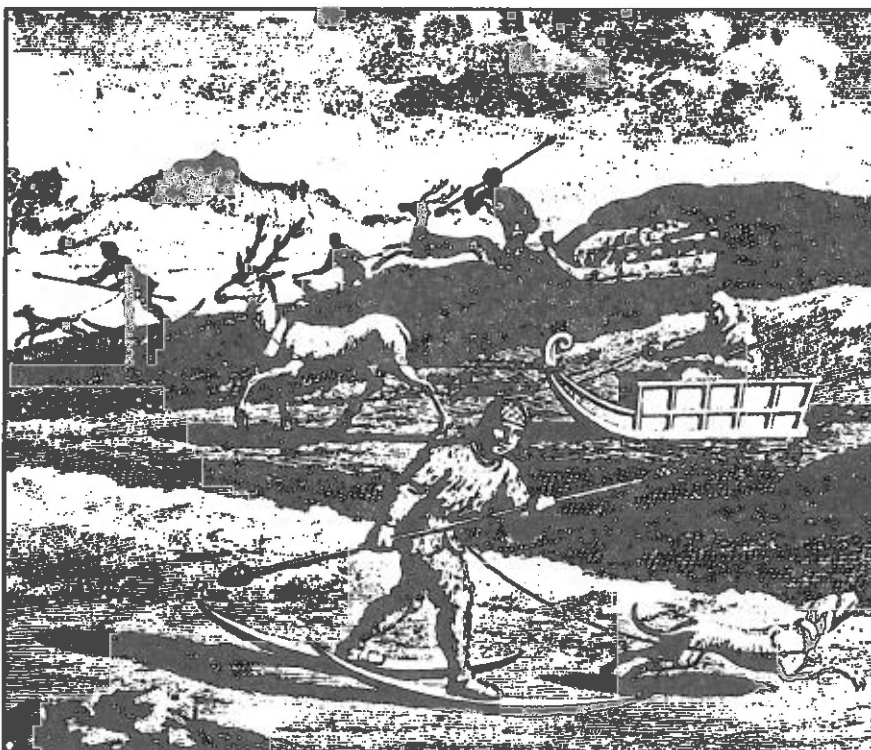
Toch moeten we niet denken dat reizen in de Middeleeuwen niet voorkwam. Natuurlijk waren er best wel mensen die nooit op reis gingen. De reizen beperkten zich tot de onmiddellijke omgeving van het dorp. Maar er waren heel wat mensen die de stoute sandalen aantrokken en een lange reis maakten.

In onderstaand artikel zal een poging gedaan worden om een aantal groepen reizigers uit de Middeleeuwen voor het voetlicht te brengen (I). Ook zal iets verteld worden over de omstandigheden waaronder men moest reizen. (II) Tenslotte zal er een aantal bronnen bestudeerd worden. Er zal o.a. een pelgrimsreis wat nader bekeken worden. (III)

afb. 8: Veiligheid op de middeleeuwse wegen.

afb. 9: Sneeuwschoenen, zoals de Jakoeten, Orengei en andere volken 's winters gebruikten.

I DE REIZIGERS

a. De pelgrim

Bij veel middeleeuweners bestond het verlangen om de plaatsen waar Christus geleefd heeft met eigen ogen te zien. Ook waren er de heilige plaatsen, de bedevaartsoorden, daar waar heiligen iets bijzonders hadden beleefd of waar restanten van hen te vinden waren. Het is ook wel begrijpelijk dat in een maatschappij waarin medische zorg toch voornamelijk in handen was van dubieuze chirurgijns en kwakzalvers, mensen meer hoop stelden op bovennatuurlijk ingrijpen in het ziekteproces. De heilige Apollonia was immers het beste middel tegen kiespijn? Dan was een reisje naar een heilige plaats in ieder geval een goede investering. Soms diende zo'n pelgrimstocht ook als boetedoening. Anderen trokken, vaak al doodziek, naar een heilige plaats. Het verlangen om bij de naderende dood begraven te worden op een heilige plaats was zelf voor de ziel.

De kruistochten vormden eigenlijk een massaal georganiseerde pelgrimage. Hoewel veel andere, minder verheven, redenen meegespeeld hebben in het gaan ter kruistocht, ging het in deze tochten toch vooral om de godsdienst. Aanvankelijk koos men de route over het land: Italië, Dalmatië, Griekenland, Constantinopel, Klein-Azië. Langzamerhand zie je belangstelling ontstaan voor de vluggere en goedkopere zee-reis. In Venetië verzamelden de pelgrims zich dan op het Sint Marcusplein. Daar kon men gidsen en tolken aantreffen om behulpzaam te zijn bij de gevaarvolle reis.

b. Studenten en gezellen

Een bekende reiziger die we in de Middeleeuwen kunnen tegenkomen is de student. Nogal wat studenten trokken van de ene naar de andere universiteit. Het was gewoonte om kennis te nemen van het programma van diverse universiteiten. Ook jongens die lid wilden worden van een gilde moesten vaak op reis. Regelmatige wisseling van leermeester werd vereist, om zodoende kennis op te doen bij andere leermeesters. Dat veronderstelde natuurlijk reizen en trekken.

c. Diplomaten en soldaten e.a.

Verder was er natuurlijk het diplomatieke verkeer. Zo waren er ten tijde van de Honderdjarige oorlog nogal wat Engelse agenten en gezanten druk in de weer om, vooral in de Nederlanden en verder in het Heilige Roomse Rijk de Fransen afbreuk te doen. Reken erop dat er heel wat kilometers afgelegd werden tussen de verschillende hoven. Hiermee hebben we gelijk een andere reden voor verkeer op de kop getikt: oorlogen! Er zijn heel wat oorlogen en oorlogjes

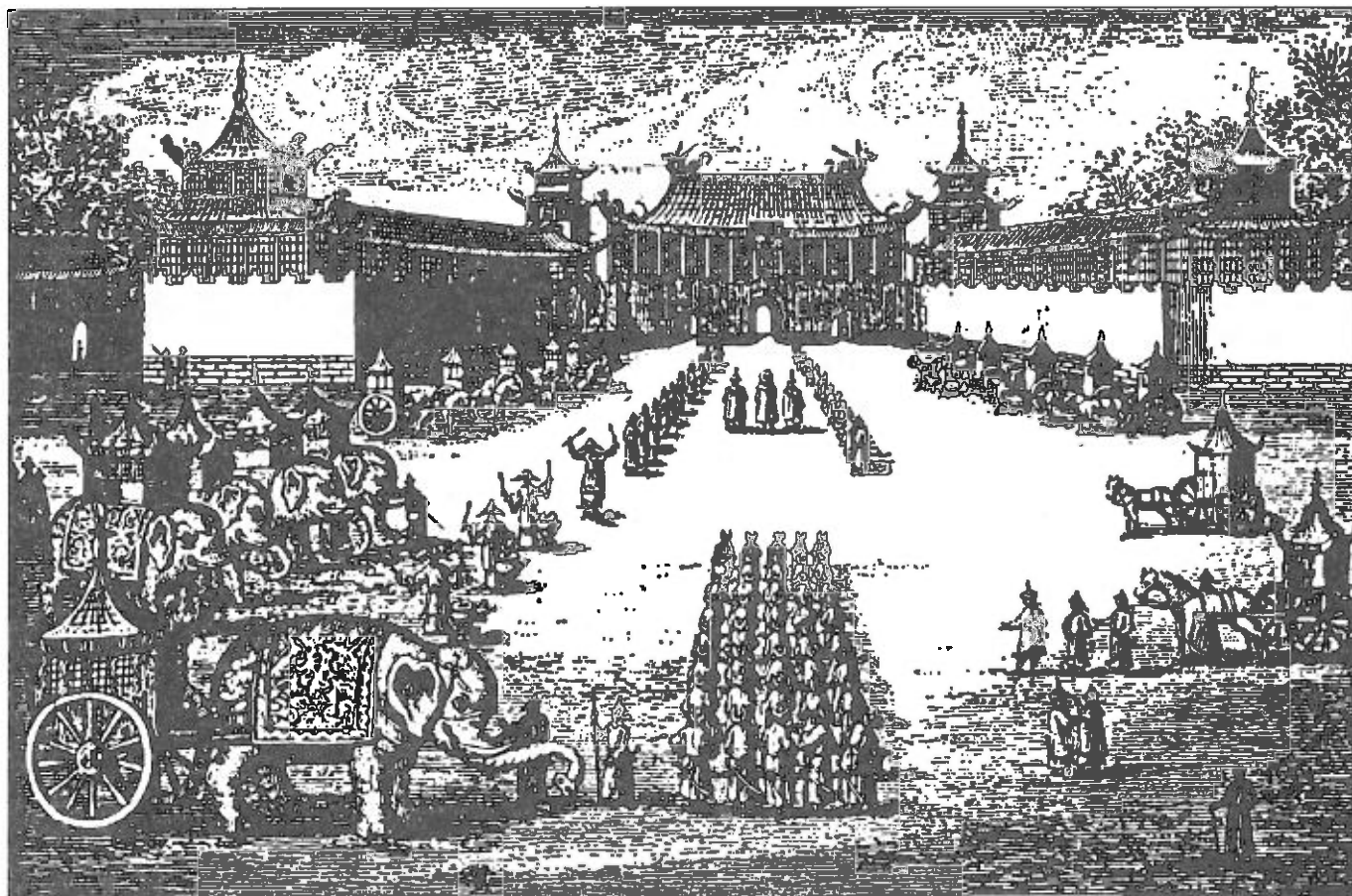

afb. 10: Godfried van Bouillin vertrekt in het voorjaar van 1096 met zijn kruisvaardersleger naar het Heilige land.

uitgevochten. Dat bracht natuurlijk massa's mensen op de been. Zo'n leger had in haar kielzog natuurlijk ook weer heel wat lieden: kermisgangers, kwakzalvers, geestelijken. Allen probeerden een graantje mee te pikken van de strijd.

afb. 11: Middeleeuwse Tartaarse tentwagens

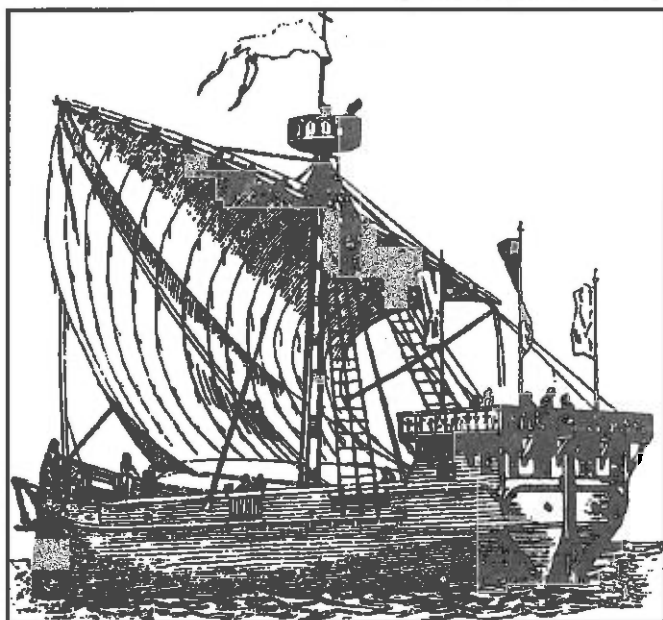

afb. 12: Mongoolse tentwagens ook wel sjoerten genoemd.

d. Geestelijken

Ook zwierven talrijke monniken, predikers en aflaatverkopers rond. De kerk had immers een internationaal karakter. Latijn als verbindende taal maakte internationale contacten een stuk eenvoudiger. Bovendien waren verwante kloosterorden over grote delen van Europa verspreid. Dat stimuleerde ook de reislust onder de monniken. Paus Sylvester II b.v. studeerde wiskunde in Catalonië, filosofie in Reims en werd dus uiteindelijk paus in Rome.

afb. 13: Kruisvaardersschip

e. De "naamlozen".

Naast bovengenoemde groepen reizigers waren er natuurlijk ook reizigers die veel moeilijker onder één categorie te plaatsen zijn. Hierbij kun je denken aan mensen die een bepaald ambacht uitoefenden. Ze probeerden hun handwerk te verkopen. Het spreekt vanzelf dat men dan van tijd tot tijd het werkterrein moest verplaatsen.

Ook waren er de armen, de paupers. Zij trokken rond om door middel van bedelen en roof zich van een inkomen te voorzien. De kerkelijke ondersteuning was vaak onvoldoende om het grote leger armen te voeden. Dat betekende dus dat het heel normaal was op de wegen een legertje paupers tegen te komen. Dit veroorzaakte op sommige trajecten een grote mate van onveiligheid.

II DE OMSTANDIGHEDEN

Behalve dat reizen het opdoen van ervaringen, het meemaken van avonturen betekende, de gevaren tijdens de reis waren ook niet mis. Naast de permanente angst voor roofovervallen waren er de wilde dieren, wolven, beren of stieren, die het wel eens op reizigers hadden voorzien. Het was bepaald onveilig om bij het donker te reizen. De beste reistijd was overdag en in de zomer. Reizen in groepsverband was eigenlijk een voorwaarde voor een behouden aankomst op de plaats van bestemming.

Als een reis werd ondernomen als boetetocht, werd zo'n reis aanmerkelijk verzwaard door boetelingen te verplichten ketenen te dragen: ijzeren banden rondom beide armen of rond de hals. Dit was uiterst pijnlijk, omdat deze banden uiteraard langs de huid schuurden en etterende wonden veroorzaakte. De ketens moesten vaak gedragen worden tot slijtage of roest ze zouden doen springen. Dit was dan tevens het bewijs voor de vergiffenis.

Over de duur van een reis is moeilijk iets te zeggen. Allereerst was het belangrijk om te weten hoe men reisde: te voet, te paard of per muilezel? Daarnaast is de hoeveelheid bagage en de sociale status van de reiziger belangrijk. Het zal duidelijk zijn dat voor een reizende koning meer mogelijkheden waren om een snelle en comfortabele reis te maken dan voor de gewone man. Een andere factor die de duur van een reis bepaalde was de toestand van de wegen. Het onderhoud was in principe de taak van de landeigenaar. Hij wentelde die plicht vaak af op horigen. Staat van onderhoud liet dus nogal eens te wensen over. Overvloedige regens waren vaak desastreus. Echt goede wegen waren uitzondering. Het was niet ongebruikelijk om voor een lange reis een testament te maken en een kaars te branden na de goede afloop. Bruggen waren er nauwelijks. Daarom waren tot in de late Middeleeuwen vorden ofwel doorwaadbare plaatsen onzettend belangrijk.

Onderstaand overzicht laat iets zien van gemiddelde duur van een reis door een koerier, wel te verstaan als een geroutineerd reiziger.

<i>Genua - Avignon</i>	<i>7 à 8 dagen</i>
<i>Genua - Parijs</i>	<i>18 à 22 dagen</i>
<i>Barcelona - Brugge</i>	<i>22 à 24 dagen</i>
<i>Florence - Londen</i>	<i>25 à 30 dagen</i>
<i>Den Bosch - Santiago</i>	<i>28 à 30 dagen</i>

Wie verre reizen maakt, kan veel verhalen. Dat gold uiteraard ook in de Middeleeuwen. Reizen en trekken hebben ook gevolgen gehad voor de cultuur en de economie. Men vertelde immers over andere volken en nam produkten uit andere landen mee. Dat stimuleerde uiteraard de culturele interesse en de handelszin. Daarbij zal het best wel eens moeilijk zijn geweest, om elkaars cultuur te begrijpen en te waarderen. De angst voor het vreemde, de afkeer van de vreemdeling zat ook toen al in het bloed van menig burger. Daarom hebben massale reizen als de kruistochten ook bijgedragen aan een vijandsbeeld, aan een toenemende confrontatie tussen Oost en West.

Opdrachten:

1. Zoals je al in bovenstaande tekst las, bestond er voor iedere heilige plaats een pelgrimsteken. Dat gold ook voor Santiago di Compostella. Na Jeruzalem en Rome werd Santiago di Compostella als de belangrijkste bedevaartplaats beschouwd van het christelijke westen. In negende eeuw kwam daar de verering van de apostel Jacobus op gang rond zijn vermeende graf. De apostel zou in de omgeving van Santiago (San Jago - de heilige Jacobus) zijn aangespoeld. Hieronder zie je een aantal pelgrimstekens. Ga na waarom de pelgrimstekens 1 en 3 wel bij Santiago di Compostella horen en 2 en 4 niet.

2. Zoals je in de tekst las, duurde de tocht van Den Bosch naar Santiago ongeveer 28 à 30 dagen.
- Waarom zou de duur van tocht van Florence naar Londen (25 à 30 dagen) minder precies geschat kunnen worden?
 - Op bijgaand kaartje zie je de route die een bedevaartganger kon/kan gaan van Den Bosch naar Santiago in Spanje. Stel met behulp van de encyclopedie vast waarom de tocht o.a. juist via Vézelay en Roncevalles ging.
 - Noem een aantal natuurlijke barrières die de pelgrim moest nemen op zijn reis naar Santiago.

3. Lees onderstaande bron:

“Wat beweegt de huidige pelgrim eigenlijk om naar het verre Santiago te gaan? De overwegende reden blijkt een mengsel te zijn van nieuwsgierigheid, historisch besef, culturele interesse, sportieve uitdaging en vaak een onduidelijk maar toch zeer aanwezig religieus verlangen naar iets dat op een hoger niveau staat dan het alledaagse leven. Alle pelgrims, zowel de jongeren als de ouderen, zijn het erover eens dat de tocht uiteindelijk leidt tot een vorm van zelfbezinning die een blijvend stempel op hun verdere leven drukt.”

Bron: Mink van Rijsdijk, *De heilige en het bierviltje. Fietsen naar Santiago*, Weert 1996 (p. 116)

- Vertel met eigen woorden waarom de twintigste eeuwse pelgrim op pelgrimsreis gaat.
- Stel je voor dat je als middeleeuwse jongen of meisje op pelgrimstocht gaat naar Santiago in Spanje. Schrijf een brief aan je buurjongen Rowan waarin je vertelt waarom je wel op pelgrimstocht móet en wat het nut is van deze pelgrimstocht.

4. In het boek *De Strijdende Kerk* schrijft de auteur P.A. de Rover in 1949 het volgende over pelgrimstochten en kruistochten:

“Als de kerk door middel van Constantijn de Grote in de ruimte wordt gesteld, groeit de belangstelling voor het “heilige land”, voor de plaatsen waar onze Heiland is geboren, heeft vertoefd, heeft geleden, waar Hij is opgestaan en ten hemel is gevaren. Een begrijpelijke belangstelling, maar al spoedig ontaardt zij in afgoderij. De moeder van Constantijn de Grote laat een kerk bouwen boven Christus’ graf.

Men vindt splinters van Christus’ kruis en de nagels die zijn handen en voeten doorboorden.

Men gaat bedevaarten maken en meent, dat het een bijzonder vroom werk is te bidden op de “heilige plaatsen”. En men vergeet het woord van Christus zelf tegen de Samaritaanse vrouw (Joh.4): “Geloof mij, vrouw, de ure komt, dat jij noch op deze berg (Gerizim), noch te Jeruzalem de Vader zult aanbidden; de ure komt en is nu, dat de waarachtige aanbidders de Vader zullen aanbidden in geest en waarheid; want de Vader zoekt zulke aanbidders.”

Op alle reizen sleepte men reliquieën mee. Men gunt de doden geen rust. Men bedrijft afgoderij. Men gelooft zeker te zijn van de vergeving der zonden en van de zaligheid, wanneer men de vermoemenissen van een reis naar Palesti-

na kan doorstaan, aan Jezus’ graf kan bidden en in Palestina kan sterven.....”

Bron: P.A. de Rover, *De Strijdende Kerk*, Groningen 1949, p. 58.

- Waarom gaat een christen volgens De Rover op pelgrimstocht?
- De Rover heeft moeite met begrippen als “het heilige land” of “heilige plaatsen”. Leg uit waarom hij moeite heeft met het woord “heilig”.
- Welke bijbelse kritiek heeft hij op pelgrimages?
- Waarom is het toch begrijpelijk dat de Middeleeuwer op pelgrimstocht ging?
- De Rover is een protestants-christelijke schrijver. Hoe zou een rooms-katholieke geschiedschrijver oordelen over deze pelgrimstochten?

5. **Bron I.** Uit brieven van graaf Steven van Blois en Chartres, één van de rijkste vorsten van Frankrijk. De brieven heeft hij zelf geschreven aan zijn vrouw (24 juni 1097):

“Graaf Steven wenst zijn beminde vrouw, gravin Adela, al het goede dat zich laat denken.

Verneem liefste, dat mijn reis in Romanië gelukkig en eervol verloopt en in goede gezondheid. Reeds in Constantinopel liet ik je schriftelijk berichten over mijn lotgeval- len, maar uit angst dat mijn bode iets is overkomen schrijf ik je nu opnieuw.

Door Gods genade heb ik tot mijn grote vreugde de stad Constantinopel bereikt. De keizer heeft mij waardig, eervol en zeer voorkomend ontvangen, alsof ik zijn eigen zoon was en heeft mij tal van rijke geschenken gegeven. (...) Tien dagen ben ik zijn geëerde gast geweest en daarna heb ik afscheid van hem genomen als van een vader. De keizer had voor mij schepen in gereedheid laten brengen, waarop ik in korte tijd de rustige zeearm overstak die Constantinopel omgeeft. Sommigen zeiden dat dit water, de Bosporus, onstuimig en gevaarlijk is, maar dat is onjuist want er is geen twijfel aan: op de Bosporus vaart men rustiger dan op de Marne of de Seine. (...)

De hele winter voor Antiochië hebben we hevige koude en overdadige regens te verduren gehad. Wanneer sommigen zeggen dat in heel Syrië de zonnegloed haast niet uit te houden is, dan is dat onjuist, want de winter is daar gelijk aan die bij ons in het westen.”

Bron: A.C. Niemeijer, *De kruistochten*, Bussum 1981, p. 48-52.

Bron II

“Van die zeereizen kunnen we ons, dankzij diverse reisbeschrijvingen, een idee vormen. Zo beschikken we voor de 15e eeuw onder meer over het verhaal van William Wey, van omstreeks 1458 en dat van de monnik Felix Fabri van 1484. Het zijn als het ware toeristische gidsen met nuttige wenken en raadgevingen aan de reizigers, waaruit we de volgende gegevens putten. Hou het je als regel bij voorbaat over de prijs tot een akkoord te komen, anders zul je zeker bedrogen worden. In Venetië is het beddegoed goedkoop tegen drie dukaten en bij terugkeer achteraf kun je het er weer kwijt tegen anderhalve dukaat. Tracht je op het schip een plaatsje te krijgen zo hoog mogelijk, want in de lagere delen is het “right smoldering hote and stynkynghe”, smik- heet en stinkend. De slaapsteden staan tegen elkaar aan-

